

УДК 81'22'27

Т. П. Семенюк – асистент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей Волинського національного університету імені Лесі Українки

Інтерсеміотичні особливості письмової комунікації

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов гуманітарних спеціальностей ВНУ ім. Лесі Українки

У статті розглянуто поняття комунікації в руслі семіотики, взаємодія знаків різних систем у письмовій комунікації, що породжує утворення семіотично ускладненого тексту.

Ключові слова: комунікація, знак, знакова система, інтерсеміотичність, письмове спілкування, вербальні, невербальні та паравербальні компоненти комунікації, монокодовий, двокодовий (креолізований) та полікодовий текст.

Семенюк Т. П. Интерсеміотические особенности письменной коммуникации. В статье рассматривается понятие коммуникации в русле семиотики, взаимодействие знаков разных систем в письменной коммуникации, которое ведет к созданию семиотически осложненного текста.

Ключевые слова: коммуникация, знак, знаковая система, интерсемиотичность, письменная коммуникация, вербальные, невербальные и паравербальные средства общения, монокодовый, двухкодовый (креолизованный) и поликодовый текст.

Semenyuk T. P. Intersemiotic Peculiarities of Written Communication. This article deals with the investigation of the notion communication within the semiotics. Great attention is also paid to the interaction of different systems of signs in written communication. The combination of various signs within one text creates the semiotically complicated text.

Key words: communication, sign, sign system, intersemiotics, written communication, verbal, non-verbal and para-verbal means of communication, monocode, decode (creolized) and polycode text.

Постановка наукової проблеми та її значення. У рамках сучасної наукової парадигми лінгвістика демонструє стійку тенденцію до міждисциплінарності при вивченні явищ, пов'язаних із передаванням та сприйняттям інформації. На першому плані знаходиться завдання всестороннього дослідження мови у всій різноманітності її зв'язків, у тому числі з іншими семіотичними системами. Цьому сприяє насамперед невинний розвиток нашого суспільства та інформаційна революція, що проникає в усі сфери життєдіяльності людини і відкриває нові сфери лінгвістичних досліджень.

Зростання ролі візуальної інформації, поява та активне використання нових інформаційних технологій, а також масова комп'ютеризація різноманітних сфер спілкування, поява комп'ютерних гіпертекстів, де коди різних семіотичних систем знаходяться в тісній та активній взаємодії – все це дозволяє спеціалістам все частіше говорити про «кризу вербального тексту», його витіснення в ХХІ ст. образними візуальними повідомленнями та сприяє значному зросту інтересу до невербальних засобів письмової комунікації, інформаційна ємкість та прагматичний потенціал яких нерідко вищий, ніж у вербальних засобів. Поява у парадигмі лінгвістичних досліджень таких семіотично ускладнених форм, які потребують детального розгляду, аналізу та узагальнення і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Форми взаємодії невербальних та паравербальних засобів комунікації з традиційними вербальними способами представлення інформації вивчали такі вітчизняні та зарубіжні лінгвісти, як О. Є. Анісімова, Л. С. Большакова, А. А. Бернацька, Н. Stöckl, E. Straßner, U. Schmitz та ін. Незважаючи на численні погляди лінгвістів та психологів про комунікативну цінність таких повідомлень, вони залишаються вивченими недостатньо.

Мета дослідження – виявити основні форми взаємодії різних семіотичних кодів (знакових систем) у писемній комунікації.

Завдання праці – з'ясувати поняття комунікації, інтерсеміотичність комунікації, виявити основні форми взаємодії вербальних, невербальних та паравербальних включень в письмову комунікацію.

Об'єктом цього дослідження є семіотично ускладнені форми (тексти) у сучасних німецькомовних періодичних виданнях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасному комунікативному середовищі мова є найважливішим і найбільш універсальним, проте не єдиним засобом спілкування. І хоча використання у процесі комунікації знаків різних семіотичних систем було притаманне людині в процесі її розвитку (піктографія, гравюри, агітаційні плакати, карикатури, рекламні вивіски та ін.), лише у другій половині ХХ ст. невербальний компонент перетворився зі вторинного, підпорядкованого джерела інформації у рівноцінний компонент тексту, який не поступається значенням словесному ряду.

На цей час невербальні включення, їх змістовні та прагматичні потенції активно досліджуються в руслі параграфеміки – особливому розділі лінгвістики про писемну комунікацію.

Початок науковому осмисленню семіотично ускладнених форм був покладений у працях із семіотики, що зумовлено дослідженням зображення, яке є однією із складових вищезгаданих утворень, як особливої знакової системи. У 1989 році Ю. А. Герчук зазначав: «І кожне повідомлення існує не ізольовано, всі вони утворюють єдину складно організовану сферу – семіосферу. Справа майбутнього – вияснити та сформулювати закони, які керують семіосферою, шляхи її формування та розвитку, характер взаємного впливу її різнорідних елементів. Крок від вивчення окремих знакових систем до пізнання їх цілісності поки не зроблений» [5, 38].

Знаки та їх системи, у свою чергу, формують предмет дослідження семіотики – науки про структуру та функціонування знакових систем, які зберігають та передають інформацію.

Основним терміном у семіотиці є «знак». Будь-яке міркування можна представити як ланцюжок знаків. Що ж таке знак? Знак – це певний емпіричний матеріальний об'єкт, який сприймається на чуттєвому рівні і виступає у процесі спілкування і мислення людей представником якогось іншого об'єкта. Знакова система – це набір знаків, що становить словник мови разом із системою правил, які регулюють їх сполучуваність при створенні семіотичного тексту [6, 6].

В аспекті знакових систем комунікація постає як процес, у якому учасники оперують значеннями за допомогою символічних повідомлень, тобто як операція з інформацією [2, 28].

Людина використовує різні знакові системи для передавання інформації та для реагування на сигнали, що надходять ззовні, у відповідь на отриману інформацію, на спонукання, на осмислення фактів. Ці коди взаємодіють один з одним у межах єдиного комунікативного процесу. Саме взаємодія кодів різних семіотичних систем є провідною ознакою комунікації.

Проаналізувавши низку праць і визначивши *комунікацію* як семіотично негомогенний процес передачі інформації, який містить різні знакові системи (вербальну та невербальну), розглянемо у нашому дослідженні її інтерсеміотичні особливості – запозичення з інших семіотичних систем.

Незважаючи на загально визнаний у лінгвістиці факт, що універсальним засобом інформаційного зв'язку між людьми є словесне мовлення, адекватне і повне розуміння комунікації неможливе без її невербального супроводу. Ученими встановлено, що різноманітні невербальні сигнали в особистісному спілкуванні несуть від 60 до 80 % інформації. Ф. С. Бацевич зазначає, що «більша частина спілкування здійснюється без участі засобів мовного коду, але з орієнтацією на інші його складники: паралінгвістичні елементи, елементи інших семіотичних систем тощо» [2, 59].

Інтерсеміотичні особливості усної комунікації реалізуються засобами фонаційного (темп мовлення, гучність, манера мовлення), такесичного (різного роду дотики), проксемічного (дистанція між комунікантами) та кінетичного (жести, пози, міміка) типу [2, 60]. Невербальні особливості усної комунікації стали предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвістів – Л. В. Солощук, Г. І. Барташової, Г. Ю. Крейдліна, І. Н. Горелова та інших. Невербальну усну комунікацію досліджено повністю. Тому в нашій статті ми зосередимо увагу на семіотично ускладнених формах письмової комунікації.

Інтерсеміотичність письмової комунікації реалізується за допомогою різних невербальних та паравербальних включень, які визначаються як засоби, що існують поряд із графемною системою мови і порушують «прозорість» графічної субстанції мовного вираження. У це поле входять: *графічна сегментація тексту і його розміщення на папері, довжина рядка, шрифт, колір, курсив, типографічні знаки, графічні символи, допоміжні знаки (наприклад: №, %, +), іконічні засоби (малюнок, фотографія, карикатура, рисунок, таблиця, схема, креслення і т. п.), незвична орфографія слів і розміщення пунктуаційних знаків, формат паперу, ширину полів, а також інші засоби, набір яких не є чітко фіксованим і може варіюватися залежно від типу конкретного тексту* [1, 7].

Отож, зазначаючи наявність у текстах, крім вербальних елементів, знаків інших семіотичних систем, потрібно чітко розмежовувати *гомогенні*, представлені знаками лише мовної семіотичної системи та *синкретичні (гетерогенні)* повідомлення, які основані на комбінації різних знакових систем [9, 327].

Так, тексти, в яких невербальні та паравербальні засоби відіграють особливу роль, активно формуючи план вираження та план змісту, можуть розглядатися як паралінгвістично активні тексти. У лінгвістиці тексту такі семіотично ускладнені утворення позначаються різними термінами: полікодовий, полімодальний, гетерогенний, двокодовий, семантично ускладнений, кодово – негомогенний, мультимедійний, креолізований, лінгвовізуальний, ізовербальний (ізоверб), інтерсеміотичний, багатоканальний. У межах нашого дослідження для позначення семіотично ускладненого утворення, що охоплює коди двох чи більше знакових систем, доцільно використовувати такі терміни, як «двокодовий», «креолізований», «полікодовий».

Беручи до уваги опозицію гомо- та гетерогенних повідомлень, яку запропонував Р. О. Якобсон у нашій праці ми услід за Л. С. Большаковою поділяємо тексти письмової комунікації на монокодові, двокодові та полікодові [4, 20] (схема 1.)

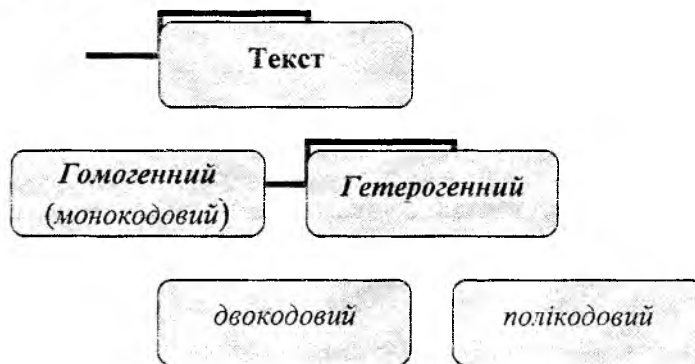

Схема 1. Тексти письмової комунікації

Розглянемо кожен із названих видів та зупинимося детальніше на двокодовому тексті, адже саме ця форма тексту яскраво демонструє інтерсеміотичні особливості саме письмової комунікації.

Монокодові тексти – гомогенні утворення (наприклад, енциклопедія, словник чи художня книга без ілюстрації, проте з коментарями), які включають коди лише однієї семіотичної системи, перш за все знакової (в її письмовій формі). Лінгвісти ще називають ці тексти гомогенними, відносять їх до текстів «минулого» та відзначають перехід до семіотично ускладнених, гетерогенних текстів.

Семіотично ускладнені або ж гетерогенні тексти – це дво- або ж полікодові змістовно-формальні комунікативні феномени, які містять у своїй формальній структурі вербальні, невербальні та паравербальні компоненти, що зв'язані між собою і утворюють єдине знакове ціле тексту.

А. Г. Сонін називає **полікодовими** «тексти, побудовані на поєднанні в одному графічному просторі семіотично гетерогенних складників – вербального тексту в усній або письмовій формі, зображення, а також знаків іншої природи» [7, 117].

А. А. Бернацька у своїй праці «До проблеми «креолізації» тексту: історія та сучасний стан» (2003) зазначає, що терміну «полікодовий» надається перевага, коли мова йде про позначення родового поняття негомогенних, синкретичних повідомлень (текстів), утворених комбінацією елементів різних знакових систем за умови їх взаємної синсемантиї, тобто за однаковою значимості всіх знакових систем, які беруть участь в оформленні цього повідомлення (тексту), при неможливості заміни або пропуску однієї з них [3, 106].

М. А. Іщук відносить полікодові тексти до багатоканальних. Багатоканальні тексти – це тексти, які вміщують у собі більш широкий спектр гетерогенних складників, тобто, крім вербального та зображувального компонентів, до їх складу входить звуковий усний текст діалогічного характеру, який потребує додаткових каналів сприйняття – телевізійні передачі, телереклама, кінотексти, віртуальні електронні тексти [5, 178]. Таким чином, полікодові тексти виступають гетерогенними багатоканальними утвореннями.

Термін «полікодовий текст» використовуює у своїх дослідженнях Л. С. Большакова і відносить до таких текстів відеокліпи, мюзикли, кінофільми, які є полімодальними утвореннями за рахунок надходження полікодової інформації до глядача в різних модальностях по двох різних каналах – візуальному та аудіальному. Характерною рисою таких полікодово-полімодальних текстів є те, що вони являють собою гетерогенний, проте єдиний перцептуальний потік інформації.

Двокодовий текст – негомогенне утворення, яке включає коди двох знакових систем. Двокодовим текстом є **креолізований текст**.

Креолізовані тексти довгий час не привертали до себе уваги. Традиційно вузький підхід до тексту, що обмежує його природу лише вербальними засобами, спричинив те, що дослідження креолізованих текстів зводилися до окремих спостережень. Термін «креолізований» спочатку використовувався для позначення креолізованої мови, яка утворилася завдяки взаємодії двох мов і стала основним засобом спілкування у цьому колективі, такою є, наприклад, новомеланезійська мова, утворена внаслідок взаємодії англійської мови з меланезійською.

Метафоричний термін «креолізований текст» належить вітчизняним лінгвістам, психолінгвістам Ю. А. Сорочіну та Є. Ф. Тарасову. «Креолізовані тексти – це тексти, фактура яких складається із двох негомогенних частин – вербальної (мовної або мовленнєвої) та невербальної (яка належить до інших знакових систем)» [7, 180].

М. А. Ішук пропонує закріпити і вживати термін «креолізований» у випадках звернення до одноканальних текстів (комікс, афіша, плакат, реклама у її друкованому варіанті), які утворені комбінацією негомогенних складників і потребують лише зорового сприйняття [5, 178].

Лінгвісти, які оперують цим терміном у своїх працях, стверджують, що креолізований текст – це складне текстове утворення, в якому вербальні та невербальні елементи складають єдине візуальне, структурне, смислове та функціональне ціле, спрямоване комплексно вплинути на адресата. До того ж О. Є. Анісімова доповнює визначення креолізованого тексту і відзначає, що «у відношенні до письмової комунікації, до креолізованих текстів відносяться тексти, домінують поля паралінгвістичних засобів яких утворюють іконічні (зображувальні) засоби» [1, 8]. Під іконічними засобами розуміємо змістовно оформлені комунікативні утворення, свого роду висловлювання, закодовані за допомогою графічних знаків іконічного коду, які можуть бути пікторальними (малюнок, фотографія) або абстрактно-схематичними (схема, таблиця, карта, діаграма).

О. Є. Анісімова відносить до креолізованих текстів – газетно-публіцистичні, науково-технічні, тексти-інструкції, ілюстровані художні тексти, тексти-реклами, афіші, комікси, плакати, листівки та ін. Невербальна знакова система таких текстів поєднання з вербальною й утворює єдиний інформаційний блок.

Стосовно письмового тексту, невербальні та паравербальні засоби визначають його зовнішню організацію і використовуються для вираження різних конотацій. Вибір того чи іншого засобу залежить від багатьох чинників (інтенції автора, жанру матеріалу, сфери застосування, соціального статусу, рівня освіти і т. п.).

Одні невербальні засоби можуть виступати самостійним носієм інформації і є самодостатніми для розкриття змісту тексту (наприклад малюнок, фотографія, карикатура, схема), а інші є лише допоміжними, факультативними щодо вербальних засобів і вносять додаткові експресивні семантичні відтінки в його зміст (наприклад шрифт, написання слів прописними буквами) [1, 7].

У текстах німецьких періодичних видань найбільш поширеним невербальним утворенням є *зображення*, яке по-різному бере участь в організації креолізованого тексту. Воно може бути допоміжним, рівним або домінуючим компонентом щодо тексту. Залежно від типу зв'язку між вербальною частиною та зображенням, О. Є. Анісімова розрізняє три групи текстів: тексти з нульовою креолізацією, тексти з частковою креолізацією та тексти з повною креолізацією [1, 15].

У текстах з *нульовою креолізацією* зображення не представлене і не відіграє ніякої ролі в їх організації.

У текстах з *частковою креолізацією* вербальна частина є порівняно автономною від зображувальної, а зображення є факультативним елементом тексту, між вербальними та іконічними компонентами встановлюються зв'язки автосемантичного характеру. Ілюстрацією цього явища є текст реклами, який зазначаємо, наприклад, в електронному варіанті газети «*Frankfurter Allgemeine Zeitung*» від 7 грудня 2011 року.

Рис. 1. [Frankfurter Allgemeine Zeitung, Dezember 7, 2011]

Наведений приклад засвідчує, що зображення гольфіста та поля для гольфу на першому плані і привабливих краєвидів на другому доповнює вербальну частину, адже в повідомленні чітко зрозуміло, що йдеться саме про поїздки на ігри в гольф на Майорку. Крім того, вербальні засоби несуть додаткову інформацію про п'ятнадцятивідсоткову знижку, яку надає компанія своїм клієнтам. Всі ці дані свідчать про другорядну роль зображення в тексті та його часткову креолізацію.

У текстах з *повною креолізацією*, для яких характерні відношення синсемантичного характеру між вербальним та іконічним компонентами, вербальна частина не може існувати автономно, незалежно від іконічного компонента, а зображення є обов'язковим елементом в організаційній структурі двокодового утворення, без якого текст втрачає свою текстуальність (агітаційні плакати, рекламні оголошення, комікси, карикатури) [1, 15].

Розглянемо, наприклад, двокодовий текст з повною креолізацією, яким є коротка замітка у німецькомовній газеті «Die süddeutsche Zeitung» від 2 жовтня 2009 року, де йдеться про бажання британського видавця опублікувати уривок з книги Адольфа Гітлера «Моя боротьба».

Рис. 2. [Süddeutsche Zeitung, Donnerstag, November 2, 2009, c. 15]

Наведений текст є семіотично ускладненим, двокодовим, оскільки, крім вербального тексту, повідомлення містить іконічні засоби, зокрема зображення, яким є фотографія нацистського лідера Адольфа Гітлера, а також інші невербальні засоби, такі як зміна кольорового оформлення певних частин тексту, зміна шрифту, накладання вербального коду на невербальний. Вербальний компонент цього повідомлення має певне значення, проте отримує повноцінну смислову завершеність, стає зрозумілим під час встановлення семантичного зв'язку з невербальною частиною тексту (фотографією лідера націонал – соціалістів Німеччини). Знання візуального та широкого екстралінгвістичного контекстів дозволяє читачеві інтерпретувати книгу, як таку, яку не слід читати – закриті очі як натяк на недавню заборону читання, або ж таку, яку важко читати – акцент покладено не на просте візуальне сприйняття, а на обмірковування, обдумування. Накладання тексту на зображення натякає на те, що очі «зустрінуться» з чимось (unlesbar = unverständlich) незрозумілим, складним для сприйняття та розуміння, що в свою чергу покликане підготувати читача до знайомства з серйозною книгою.

Зображення в двокодовому тексті виконує певні функції, воно може повторювати основний текст (репетиційні двокодові тексти), додавати інформації (адитивні двокодові тексти), підкреслювати певний аспект вербальної інформації, яка за своїм обсягом значно перевищує іконічну (виділяючі двокодові тексти), зображення, вбудоване у вербальний текст, або текст доповнює зображення

в інтересах спільного передавання інформації (інтегративні двокодові тексти), зображення виконує основну роль, а текст лише доповнює і конкретизує його (зображувально-центричні двокодові тексти), зміст, який передає картинка, вступає у протиріччя з вербальною інформацією (опозитивні двокодові тексти) [1, 16]. Функції, роль зображення та інших іконічних засобів у двокодових гетерогенних текстах розглянемо детальніше у наступних наших дослідженнях.

Висновки та перспективи подальших. На основі опрацьованого матеріалу підсумовуємо, що комунікація є семіотично негомогенним процесом передавання інформації, який, крім мовних засобів містить також невербальні включення. Залежно від кількості знакових систем, наявних у семіотично ускладнених формах письмової комунікації, розрізняємо монокодові, двокодові (креолізовані) та полікодові тексти. Перспективу подальшого нашого дослідження вбачаємо в більш детальному вивченні дво- та полікодових текстів як лінгвовізуальних феноменів.

Список використаної література

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов): учеб. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов. / Е. Е. Анисимова. – М. : Академия, 2003. – 128 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
3. Бернацкая А. А. К проблеме «креолизации» текста: история и современное состояние. [Электронный ресурс] / А. А. Бернацкая // Речевое обращение: Специализир. вестн. – Красноярск: [б. и.], 2000. – С. 104 – 110. – Режим доступа : http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0070277.
4. Большакова Л. С. О содержании понятия «поликодовый текст». / Л. С. Большакова // Вестн. СамГУ. – 2008. – №4 (63). – С. 19–24.
5. Ищук М. А. Гетерогенный текст: функции его составляющих. / М. А. Ищук // Вестн. ТвГУ. – 2008. – Вып. 13. – С. 176–182.
6. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2006 – 120 с.
7. Сонин А. Г. Экспериментальное исследование поликодовых текстов: основные направления / А. Г. Сонин // Вопросы языкознания. – М., 2005 – № 6. – С. 115–123.
8. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция. // Оптимизация речевого воздействия. – М. : Наука. – 1990. – С. 180–186.
9. Якобсон Р. О. Язык в соотношении к другим системам коммуникации // Р. О. Якобсон. Избранные работы – М. : Прогресс, 1985. – С. 306–330.
10. Frankfurter Allgemeine Zeitung. [Электронный ресурс]. – 2011.– Mittwoch, Dezember 7. – Режим доступа : <http://www.faz.net>
11. Süddeutsche Zeitung. [Электронный ресурс]. – 2009. – Donnerstag, November 2. – Режим доступа : <http://www.sueddeutsche.de>

Статтю подано до редколегії
12.03.2012 р.

УДК 81 '22:81 '42

О. В. Смаль – асистент кафедри прикладної лінгвістики Волинського національного університету імені Лесі Українки

Засоби моделювання знань у сучасному англomовному лекційному дискурсі

Роботу виконано на кафедрі прикладної лінгвістики ВНУ ім. Лесі Українки

У статті проаналізовано основні типи знань та встановлено їхнє місце в лекційному дискурсі; визначено й обґрунтовано основні засоби моделювання знань у сучасній англomовній письмовій лекції.

Ключові слова: типи знань, моделювання знань, лекційний дискурс, лекція.